

Vidrafű és társai

A vidrának, ennek a vízi ragadozó állatnak, valamint a varangyos békának, a teknősbékának és a szúnyognak a nevével mocsarakban, láposokban, nedves réteken élő növényeket neveztek el a botanikában.

vidracikkszár R. 1869: *vidra cikkszár* 'Polygonum amphibium' (Math. és TermtudKözl. 6: 189), 1873: *vidra-cikkszár* 'a cikkszárak közé tartozó növény' (Ballagi 2: 743), 1874: *vidracikkszár* 'Polygonum amphibium' (CzF. 6: 1016). Elavult szaknyelvi szó. A *cikkszár* [R. 1807 előtt: *tzikkszár* 'Polygonum' (Toldalék. Julow 401)] utótag *cikkszár*, *csíkszár* alakváltozatban a Csapody–Priszter-növénynevszótárban (MNöv. 102) – a *keserűfű* 'Polygonum' nyelvjárási nevéként – 1966-ban még szerepel, de Priszter Szaniszló az 1998-ban megjelent Növényneveink című átfogó könyvébe már nem vette fel. A *vidracikkszár* összetett növénynév *cikkszár* utótagja Diószegi és Fazekas nyelvújításkori szóalkotása. A Magyar Fűvész Könyvben (1807) bukkan fel, a növényt minden bizonnyal cikkcakkos növéseről nevezték el. Diószegi Sámuel 1813-ban megjelent Orvosi Fűvész Könyvének „Mutató táblája” szintén tartalmazza a *tzikkszár* nevet. De szerepel *tzikkszár* alakban is az „Új Nemi Nevek Laistroma” című fejezetben a „3-dik Rendbeliek, melyek Deákbold fordítódta” között. Használatos *csíkszár* alakváltozata, amely valószínűleg népetimológiai átalakítás, „értelmesítés” eredménye. Az EtSz. szerint is nyelvújítási alkotás a *cikkszár*; de képzésmódja nem világos. Felmerült, hogy talán a *cikkelyes szár* összerántása lehet (Kiss Lajos szóbeli közlése szerint), de Diószegiék utalása egy – sajnos közelebről meg nem határozott – latin eredetire, egyelőre eldönthetetlenül teszi a kérdést. Lehetett a minta persze a tudományos *Polygonum* neve is, amely 'sok bütykű' jelentésű, mert szára feltűnően ízelt. Noha a *Polygonatum*, *Polygonum* terminusok hangtanilag egyeznek a 'sokat termő, gyümölcsöző' jelentésű görög *polygonosz* (*polysz* 'sok, számos'; *goné* 'utód, ivadék, mag') kifejezéssel, ám valószínűbb, hogy az összetétel utótagja szemantikailag a görög *gony*, gen. *gonatosz* (> latin *genu*, német *Knie*), azaz 'térd' szóhoz tartozik, és a csomós szárra, illetve gyökérre utal. Mint botanikai szakkifejezést, növények leírásánál már Theophrasztoz is használta a *térd* szót. Akárcsak a hazai szakirodalomban, a *vidracikkszár*, *vidrakeserűfű* magyar megfelelői esetében a régiségekben; vö. 1578: *soc Terdű fű*, *Terd kötű fű* (*száz bőtkű fű*) (Herbarium 183).

vidraelecke J. Menyanthes trifoliata (MNöv. 204). R. 1807: *vidra eletzke* 'ua.' (MFűvK. 373), 1843: *vidraeleckefű* 'Herba menyanthis trifoliatae' (Bugát 471), 1869: *vidrafű elecske* 'Menyanthes trifoliata' (Math. és TermtudKözl. 6: 179), 1872: *vidrafű elecke* 'ua.' (FKézK. 245), 1873: *vidra-elecke* 'a cicók közé tartozó növény' (Ballagi 2: 743), 1874: *vidraelecke* 'Polygonum amphibium' (CzF. 6: 1016), 1911: *vidraelecke* 'Menyanthes' (Nsz. 333), 1925: *vidraeleckefű* 'Menyanthes trifoliata' (HGy. 177). N. Bodor K.: Vadon termő... (Bukarest, 1963., 150): *vidra elecke* (Erdély) 'vidrafű'.

A vidrafű egyik hasonneve, akár a *vízi elecke* (MNöv. 204). Az összetett szóban a *vidra* allatnév a növény élőhelyére utal, az *elecke* utótag pedig Diószegiék szóalkotása lehet, amelyet ők a „növények Régi és Népközt forgó Magyar nevezetek” között felsorolt *keserű háromlevelűfű* (MFűvK. 373), illetve *vidrafű* (uo. 395) elnevezések helyett *vidra eletzke* összetételben javasoltak. Az értelmezések között szereplő *cicó* növénynév első fölbukkanása 1807 (MFűvK. 253), majd 1813

(OrvF. 357) és 1862 (CzF. 1: 1126). Nyelvújításkori szó; nyilván a debreceni fűvészkönyv szerzőinek, Diószegi Sámuelnek és Fazekas Mihálynak a szóalkotása.

A tudományos nemi névben a görög *ánthosz* 'virág', *anthész* 'virágozó' jelentésű. Maga a *menyanthes* ókori, már Theophrasztosz, illetve Dioszkuridész műveiben szereplő növénynév.

vidrafa J. *Salix* (MNöv. 65). A fűz gyökereivel a vízben áll. Élőhelye ugyanaz, mint a vidráé, a folyók, tavak, mocsarak, láposok világa. A fűzfának ezt a társnevét is nyilván az ottani halászkok, pákászkok, csikászkok adhatták. A névadás szemléleti alapja lehetett az is, hogy a parton álló öreg fűzek gyökerei alatti üregben, barlanghoz hasonló mélyedésben előszeretettel ver tanyát a vidra.

Ha a herbalisták a fűzfát megpillantják, a hatásos fájdalomcsillapító, az aszpirin juthat eszükbe. Az aszpirint ugyanis eredetileg a fűzfa kérgében lévő anyagból, a szalicinból állították elő. A fűz latin *salix*, gen. *salicis* nevével függ össze a régi gyógyszer, a *salicin* (Plinius 23: 56, Dioszkuridész 1: 104) elnevezése.

vidrafű J. *Menyanthes trifoliata* (P. 270). R. 1775: *vidra-fű* 'Trifolium' (Csapó 295), 1783: *vidra-fű* 'Bieberkleee' (NclB. 335), 1798: *vidra-fű* (Veszelszki 329), 1807: *vidrafű* 'ua.' (MFűvK. 160), 1813: ua. (OrvF. 164), 1815: *vidra-fű* 'Trifolium fibrinum' (Kassai 153), 1835: *vidrafű* 'Menyanthes trifoliata' (Kováts 408), 1841: ua. (NövTan. 378), 1843: ua. (Bugát 471), 1864: ua. (Gönczy 136), 1872: ua. (Nyr. 1: 379), 1874: ua. 'Polygonum amphibium' (CzF. 6: 1016), 1897: *vidrafű* 'Menyanthes' (Pallas 16: 839), 1909: ua. (Graumann 180), 1911: ua. (Nsz. 333), 1925: ua. (MF. 830), *keserű vidrafű* 'ua.' (HGy. 177). N. Natter: *keserű vidrafű* 'Menyanthes trifoliata' | Herman: Pázt. 687: *vidrafű* 'Trifolium fibrinum alias Menyanthes trifoliata'.

Pusztulóban lévő ősi lápnövény, mocsarakban, folyók holtágában nő. Neve az édesvízi lápos, zsombékos helyek semlyékeire – a vidra élőhelyére – utal. A névadás szemléleti háttere – Diószegiék botanikai leírását olvasva – valószínűleg kettős; a növény víz feletti része hasonlítható esetleg a vízi ragadozóhoz: a *Menyanthes trifoliata* „vízben lakik [...] bokrai fellyül sűrű fűzállások” (MFűvK. 160). Benkő József (NclB. 335) a német *Bieberkleee* szóval adja meg a jelentést; elképzelhető, hogy ez a növénynevünk is német mintára keletkezett, noha a ném. *Biber*, *Biberratte* nem a vidra, hanem más víziállatok (hód és nutria) neve.

vidrakeserűfű J. *Polygonum amphibium* (MNöv. 204); *Persicaria amphibia* (P. 143). N. Szabó-Péntek 63: *vidrakeserű fű* (Erdély) 'Polygonum amphibium'. Sebek gyógyítására használták a *Polygonum amphibium* vizenövényt, amelynek magyar neve *vidrakeserűfű*; társnevei a – szintén keserűségére (és levelének alakjára) utaló – *keserű-háromlevelűfű* és *keserűlőhere*, továbbá a *vízigöcsfű*, *vérűfű* és *paprikafű* (MNöv. 204). A *vidrakeserűfű* főlemelkedő szárán lévő hosszú nyelű, lándzsás, borszerű levelek a víz színén úsznak, és keskenyedő vállúak. Ez az alak hasonlóság lehet a névadás szemléleti alapja. A tudományos fajnév, az *amphibium* szintén a növény termőhelyére utal; a görög *amphibiosz* 'duplán élő, szárazon és vízen élő', latin *amphibion* 'kételtű' szavakból alkotott (< gör. *amphisz* 'mindkét oldalon' és *biosz* 'élet'). A *vidrakeserűfű* német megfelelője az *Otterwurz* 'Polygonum viviparum' (Mezgzd. 415), azaz 'vidragyökér'.

varangyszittyó J. *Juncus bufonius* (PE. 191). R. 1869: *varangy szittyó* 'ua.' (Math. és TermudKözl. 6: 187), 1872: ua. (FKézK. 373). Hasonló névadási párhuzamok a *béka* névvel a *Juncus bufonius* növényre: német *Kröten-binse*, román *iarba broastei*, cseh *sítina žabí*, szlovák *sítina žabia*, orosz *sitnik zsabij* (Weeds 893). De – a növény élőhelyére utalva – a tudományos faji névben is szerepel az állatnév (< latin *bufo*, gen. *bufonis* 'varangyos béka'). Az összetett szó szláv eredetű *szittyó* utótagjának első előfordulása a TESz. szerint 1495 előtti, jelentése 'nedves, szikes réteken tenyésző, hengeres levelű, egyszikű növény'.

teknőchínár J. *Thalassia testudium* (P. 162). Tudományos latin nevének utótagjában is szerepel az állatnév; vö. latin *testudo*, *testudinis* 'teknősbéka'. A *Thalassia* (< lat. *thalassinus* 'tengerzöld') nemi név a növény színére vonatkozik. Az összetett szó ismeretlen eredetű *hínár* utótagja először 1560 körül bukkan föl a magyar írásbeliségben: „Thenger szemete: ondoksagha: vel: *Hynar* fű” (GyöngySzt. 945), majd 1585-ben: *hínár* (Cal. 51), 1600 k.: *Hénár* (BrassSzt. 19). Mai nyelv-

járási alakváltozatai a *hínyár*, *hinnyaros* (ÚMTsz.) és a *hínyár* (SzegSz.). A teknőchinárral azonos névadási szemléletű a *süllőhínár* elnevezés.

teknősbékanövény J. Dioscorea elephantopus (P. 162). A német *Schildkrötenpflanze* (PbF. 443) tükörszava, amely a növény gumójának, sarjagymájának a teknősbéka páncéljához való hasonlóságán alapul. Erre a páncélos anyagra utal egyébként a latin faji név is, az 'elefántláb, elefántcsontos láb' jelentésű görög *elephantopusz* is (< *eléphasz* és *pousz* 'láb').

szúnyogláb, szúnyoglábú bibircsvirág J. Gymnadenia conopea (VN. 56). R. 1843: *szúnyoglábú kosbor* 'Orchis conopsacea' (Bugát 251), 1869: *szúnyoglábú tarbibircs* 'ua.' (Math. és Term. tudKözl. 6: 201), 1897: *szúnyogláb* 'Gymnadenia' (Pallas 15: 854), 1911: *szúnyoglábú tarbirincs* 'ua.' (Nsz. 301), 1991: *szúnyoglábú bibircsvirág* 'ua.' (EV. 120). A régi adatok között szereplő *szúnyoglábú tarbibircs* a *Gymnadenia* nemi névvel függ össze, hiszen ez a 'meztelen, csupasz' jelentésű görög *gymnós* és az *aden* 'mirigy' szóból származik, és a hiányzó lepellevelekre utal.

A *szúnyogláb* szó szerinti német megfelelője a *Mückenbein* 'Arvena strigosa' (M. 378). A *Gymnadenia conopea* növény más nyelvekben is a *szúnyog* állatneves jelöléssel ismert, vö. német *Mücken-Händelwurz*, bolgár *komarovidna gimnadenija*, orosz *kokusnik komarikovij* (Weeds 798). A latin faji név, a *conopea* is 'szúnyoghoz hasonló' jelentésű (< lat. *conops* 'szúnyog' < gör. *konopsz* 'ua.'). A névadás szemléleti alapja az, hogy ennek a gyógynövénynek a sarkantyúja hosszú, szúnyoglábszerű.

szúnyogszegfű J. Lychnis flos-cuculi (MNöv. 92). Hasonneve a *szúnyogvirág* (uo.) és a *kakuk-szúnyogvirág* (P. 133). A réti kakukkszegfű egyik társneve. A növény a kakukkmadár tavaszi érkezésekor virít. *Szegfű* utótagját szép színes virágáról kapta. A tudományos latin terminusban a nemi név ókori növénynévből származik, a már Pliniusnál olvasható lat. *lychnis* 'rózsa tűzpiros virággal' görög eredetű (< Theophrasztosznál és Dioszkuridésznál *lychnisz* 'szegfűfajta'). A faji névben pedig a 'virág' jelentésű lat. *flos* és a lat. *cuculus*, gen. *cuculi* 'kakukk' szavakat találjuk. Idegen nyelvi párhuzamok: német *Kuckucksnelke* 'Lychnis flos-cuculi' (M. 313), ném. *Kuckucks-Lichtnelke*, román *florea cucului*, szlovák *kukučka lučna* 'ua.' (Weeds 1038), orosz nyelvi megfelelője pedig a *kukuskin cvet* 'Lychnis' (MO. 344).

A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK FEOLDÁSA

Csapó = Csapó József: *Új füves és virágos magyar kert*. Pozsony, 1775.

Dioszkuridész = *De medica Materia Libri sex*. Florentiae, 1518.

EV. = Zdenka Podhajská: *Európa vadvirágai*. Budapest, 1991.

FKézK. = Hazslinszky Frigyes: *Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve*. Pest, 1872.

Gönczy = Gönczy Pál: *Pestmegye és tájéka viránya*. Pest, 1864.

Graumann = Graumann Sándor: *A magyar növénynevek szótára*. Langensalza, 1909.

Herbarium = Melius Juhász Péter: *Herbarium a faknac fveknec nevekről, természetekről és hafnairól*. Kolozsvár, 1578.

HGy. = Magyary Kossa Gyula: *Hazai gyógynövények*. Budapest, 1925.

Julow = Julow Viktor: *Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe*. Debrecen, 1965.

Kováts = Kováts Mihály: *Magyar patika*. Pest, 1835.

M. = H. Marzell: *Alphabetisches Verzeichnis der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig, 1957.

Mezgazd. = Surányi-Kunffy: *Német-magyar mezőgazdasági szótár*. Budapest, 1965.

MF. = Jávorka Sándor: *Magyar flóra*. Budapest, 1924–1925.

MFűvK. = Diószegi S.–Fazekas M.: *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen, 1807.

MNöv. = Csapody V.–Priszter Sz.: *Magyar növénynevek szótára*. Bp., 1966.

MO. = Magyari Beck Vladimir: *Magyar–orosz mezőgazdasági szótár*. Budapest, 1953.

Natter = Natter-Nád Miksa: *Virágos könyv*. Budapest, 1939.

NclB. = Benkő József: *Nomenclatura botanica*. (in Magyar Könyvház I.) Pozsony, 1783.

NövTan. = Barra I.: *Növénytan*. Pest, 1841.

- Nsz. = Cserey Adolf: *Növényiszótár*. Budapest, 1911.
OrvF. = Diószegi Sámuel: *Orvosi Fűvész Könyv*. Debrecen, 1813.
P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1998.
PbF. = R. Schubert – G. Wagner: *Pflanzennamen und botanische Fachwörter*. Leipzig, 1988.
PE. = Pannon Enciklopédia. *Magyarország növényvilága*. Budapest, 1995.
Szabó–Péntek = Szabó A.–Péntek J.: *Ezerjófű*. Budapest, 1996.
Veszelszki = Veszelszki Antal: *A 'növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény*. Pesth, 1798.
VN. = Botta Pál: *88 színes oldal a vízi- és a mocsári növényekről*. Budapest, 1987.
Weeds = Williams, G.–Hunyadi K.: *Dictionary of Weeds of Eastern Europe*. Budapest, 1987.

Rácz János